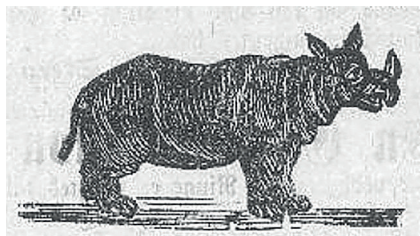

Varia

DEN FÖRSTA NOSHÖRNINGEN I SVERIGE. Genom kringresande menagerier, *Wandermenagerien*, oftast med ursprung på kontinenten, kunde en svensk publik göra sig bekant med en rad exotiska djur, som tidigare aldrig visats i Sverige. Tyvärr är kunskaperna om dessa menagerier på såväl kontinenten som i Sverige alltjämt ganska fragmentariska, men förtjänar mera detaljerad uppmärksamhet. Annelore Rieke-Müllern & Lothar Dittrich, *Unterwegs mit Wilden Tieren* (1999) har översiktligt behandlat de kontinentala menagerierna före 1850 och undertecknad har i ett par artiklar i årsboken *Uppland* skrivit om menagerier i Sverige, bland annat 2016 om Cuneos menageri. I Leif Runefelts *Några ögonblicks förundran. Marknaden för ambulerande underhållning i Sverige 1760–1880* (2022) ges vissa uppgifter rörande menagerier som underhållning. Redan 1804 anlände exempelvis en elefant till Sverige med den namnkunnige menageristen Jean Baptiste Gauthier. Elefanten ledde till ett upplopp i Skänninge. Denna elefantvisit har utförligt skildrats av Hans Blomqvist och Carl Magnus Rosell i *Rig* 1975:4. Under 1800-talet och fram till första världskriget kom åtskilliga elefanter till Sverige. Djurhandlare Carl Hagenbeck försåg menagerier och cirkusar med indiska elefanter. Viss uppståndelse väckte Topsy, som mitt i vintern rymde på Vikbolandet 1907, något som Sten Bergman skildrat i sina minnen. Det var förresten Topsy som gav idrottsmannen och nöjesprofilen Gustaf ”Topsy” Lindblom hans smeknamn, eftersom han som ung hade deltagit i jakten på den förrymda menagerieelefanten.

Åtskilliga noshörningar har sedan 1500-talet hamnat i Europa och flera av dem turnerade runt i flera länder, dock ej i Sverige. Mest känd är kanske Clara, som 1741 anlände till Rotterdam och under 20 år visades i Europa. Hon avbildades av åtskilliga konstnärer, vilket framgår av T. H. Clarkes oumbärliga *The rhinoceros from Dürer to Stubbs 1515–1799* (1986) och i den av Rijksmuseum

F. Kleebergs noshörning. Annonc från Hjørring 1878, Vendsyssel historiske museum. Foto: wikivendsyssel.

i Amsterdam nyligen publicerade monografin *Clara the rhinoceros. Wonder-beast, sensation, muse, star* (2022) av Gijs van der Ham. Sommaren 1755 visades Clara i Köpenhamn. van der Ham ger också en förklaring till varför Clara aldrig besökte Sverige. Kapten Douwe Mout van der Meer, som reste runt med Clara, ansökte den 6 april 1755 hos Kungl. Maj:t om att få besöka Sverige med noshörningen Clara, men de svenska myndigheterna avslag begäran. Clara avled i Lambeth, England, i april 1758.

Det skulle dröja till september 1877 innan en noshörning kom till Sverige. Då medförde F. Kleebergs menageri ("det största i världen", som det stod i annonserna) ett exemplar. Våren och försommaren 1877 hade Kleebergs menageri varit stationerat med noshörningen på Vesterbrogade vid Tivoli i Köpenhamn (*Dags-Telegraphen*, 1 april 1877; *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger*, 6 juni 1877). På hösten reste menageriet till Malmö. Med hjälp av notisartade uppgifter i dagstidningarna kan vi följa dess förflyttningar i Sverige. Vi vet att menageriet och dess djur färdades med tåg från Malmö till Göteborg i början av september 1877 (*Marstrands Tidning*, 15 september 1877). *Dagens Nyheter*, 27 september 1877, uppger att Kleebergs menageri ankommit till Göteborg och bland annat medfört en noshörning som vägde 3 500 skålpund (= 1 488 kg). Den konsumerade dagligen 60 skålpund hö, förutom potatis, rovor och rågkli. Menageristens unga dotter Otilie Kleeberg var en skicklig domptör som dagligen uppträdde med lejon, tigrar, leoparder, hyenor och vargar och visade sitt "herrawälde öfver djuren" (*Sköfde Tidning*, 29 september 1877). Menageriet var inrymt i en större träbyggnad i före detta Bergmanska trädgården i Göteborg. Djuren uppges vara välfödda och i god kondition (*Lördagsposten*, 6 oktober 1877). Den 10 november befann sig menageriet i Norrköping där det höll till i en särskilt uppförd byggnad vid Skolgatan intill Sankt Olai kyrka (*Östgöten*, 10 november 1877). Noshörningen avbildas i en dagstidningsannons och inträdet kostade 1 krona, 75 öre eller 50 öre, avhängig plats (*Norrköpings Tidningar*, 15 november 1877). Den 5 december anlände menageriet i 22 godsvagnar till Stockholm med inte mindre än 13 lejon, 15 tigrar, en giraff och noshörningen (*Dagens Nyheter*, 6 december 1877). Man kan på goda grunder förmoda att giraffen också var den första i Sverige. Enligt en notis avled giraffen Hadjé i Stockholm den 8 december (*Dagens Nyheter*, 8 december 1877).

I en tidningsartikel uppges att noshörningen vägde hela 4 000 skålpund (= 1 700 kg) och att den dagligen förtärde mängder av potatis och andra vegetabilier (*Sala Tidning*, 29 december 1877). I Stockholms visades menageriet i

artillerikasernens gamla stallar på Östermalm. I Naturhistoriska riksmuseets samlingar finns en nordamerikansk alligator, död i Stockholm i juni 1878 (NR 39000) på menageriet. I augusti 1878 visades menageriet på Holmen vid Centralstationen i Gävle. I en annons för sista visningen i staden den 11 augusti passade Kleeberg på att efterlysa slakthästar och kaniner; föda till rovdjuren kan man förmoda (*Arbetsbladet*, 8 augusti 1878). I den tryckta katalog som gavs ut 1877 och 1878 nämns noshörningen som ”det första exemplar, som blifvit förevisadt i Skandinavien”. Där uppges att den dagligen åt 70 skålpund hö (cirka 30 kg), 2 ½ lispund kli, en fjärdedels tunna potatis och lika mycket morötter. Björn Dal vet berätta i *Sveriges zoologiska litteratur* (1996, 274), att dottern Ottilia sedermera gifte sig med menageriägaren C. Paulsen, som senare, enligt Dal, tog över menageriet och drev det i sitt namn. I Paulsens kataloger 1888 till 1895 finns dock ingen noshörning.

Kleebergs menageri fortsatte till Christiania i Norge där det den 25 september observerades, enligt en bevarad dagboksanteckning, av den unge Edvard Munch. Därifrån färdades menageriet med tre ångbåtar till Fredrikshavn i Danmark och under hösten turnerade det på Jylland, med bland annat noshörningen, en zebra, åtskilliga rovdjur (lejon, tigrar, pumor, vargar) och en afrikansk elefant. En ung giraffhane dog dock i Christiania (*Illustrierte Tidenden* 13, 213) och finns nu uppstoppad i Göteborgs naturhistoriska museum (GNM Ma ex: 443). Hade menageriet två giraffer? Eller ersattes den som avled i Stockholm med en ny som strax avled? Även om Paulsen tog över i Skandinavien, fortsatte Kleeberg att bedriva menageriverksamhet på kontinenten. Vi kan i tyska tidningar följa menageriets förhåvanden på kontinenten under 1880-talet, men det får anstå till ett annat tillfälle. År 1884 vistades menageriet exempelvis i Graz i Österrike (*Grazer Morgenpost*, 19 juli 1884). Även senare dyker det upp uppgifter om menageriet i svenska tidningar. Sommaren 1895 vistades det i den ryska staden Kaluga, sydväst om Moskva, där en kusk, som stuckit in armen i lejonburen, blivit illa tilltygad av rovdjuret (*Södermanlands Nyheter*, 22 juli 1895). Några år senare rapporteras om en incident i Sankt Petersburg, då menageriets djurtämjare Charles Petzoll Patty under ett uppträdande med en blandad grupp rovdjur överfölls av en björn och skadades svårt (*Härnösandsposten*, 19 juni 1899). Någon noshörning nämns dock inte i dessa senare notiser.

Vad var det för noshörning menageriet förde med sig? Ett enkelt träsnitt i en annons publicerad i Hjørring 1878 visar en pansarnoshörning (se också *Dagens Nyheter*, 2 februari 1878). Förlagan till träsnittet kan i och för sig ha

hämtats ur någon tryckt oidentifierad publikation, men det framgår också av menagerikatalogerna att det rör sig om en indisk pansarnoshörning, men jag har inte lyckats hitta den i L. C. Rookmaakers omfattande katalog *The rhinoceros in captivity* (1998) som identifierat och listar 2 439 noshörningar som hållits i fångenskap sedan romersk tid. Det fanns dock flera samtida indiska pansarnoshörningar spridda i tyska menagerier.

Ingvar Swanberg

Linnéträdgårdens nya entrébyggnad sedd inifrån förgården. Foto: Erik Hamberg.

NY ENTRÉ TILL LINNÉTRÄDGÅRDEN. Inför Linnéjubileet 2007 uppfördes en temporär entrébyggnad i Linnéträdgården, placerad till vänster när man gick in genom grinden vid Svartbäcksgatan. Denna ritades av arkitektfirman Hide-mark & Stintzing. Byggnaden var ett provisorium, med tillfälligt bygglov, som fick stå kvar till hösten 2021 (se *SLÅ* 2022, 213). Därefter utfördes arkeologiska utgrävningar på platsen. I september 2023 kunde en ny entrébyggnad invigas på samma plats och den togs i bruk i maj 2024 när Linnéträdgården öppnades